

МИНТАҚАЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТИНИ БАҲОЛАШ БЎЙИЧА ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТ УСУЛЛАРИ

**Шамсуддинов Навруз Нейматуллоевич –
ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантирининг
илмий асослари ва муаммолари” ИТМ, таянч докторант**

Аннотация. Ушбу мақолада минтақаларнинг инновацион салоҳиятнинг тадқиқот усуллари, социологик тадқиқот турлари ва минтақанинг инновацион салоҳиятини баҳолаш учун бирламчи маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш тузилмалари келтирилган.

Таянч сўзлар: Минтақа, инновацион салоҳият, инновацион ривожланиш, методика, маркетинг, механизм, кластер, ҳудуд рақобатбардошлик.

Аннотация. В статье представлены методы исследования инновационного потенциала регионов, виды социологических исследований, а также структуры сбора и анализа первичных данных для оценки инновационного потенциала региона.

Ключевые слова: регион, инновационный потенциал, инновационное развитие, методология, маркетинг, кластер, конкурентоспособность региона.

Annotation. The article presents the methods of research of innovative potential of regions, types of sociological research, as well as the structure of collection and analysis of primary data for assessing the innovative potential of the region.

Keywords: region, innovative potential, innovative development, methodology, marketing, cluster, regional competitiveness.

Ижтимоий тадқиқотларнинг методика ва техникасини билиш эмпирик ва амалий тадқиқотларни олиб бориш учун зарур ҳисобланади. Амалий ва эмпирик тадқиқотлар амалий социологиянинг предмет ҳудуди ҳисобланиб, у назарий жиҳатдан социологик тадқиқотларнинг услубиётини асослаш, амалий жиҳатдан эса ушбу тадқиқотларни олиб бориш механизмини ўзида намоён этади. Амалий социология нафақат маркетинг жараёнларни ташхис қўйиш, балки тавсияларни ишлаб чиқиш орқали алоҳида олинган бозор сегментида жараёнга таъсир кўрсатиш ва уни ўзгартиришга имкон беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-3416-сонли фармонида ва бошқаларда ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий салоҳиятининг барқарор ўсиши учун зарур шарт-шароитларни таъминлай оладиган фан ва инновацияларни ривожлантиришнинг замонавий инфратузилмасини шакллантириш, аҳоли фаровонлигини оширишга қаратилган устувор вазифаларни амалга оширишда айнан муҳим аҳамият касб этади, инновацион салоҳият ҳам мамлакат, ҳам унинг алоҳида минтақаларининг умумий салоҳиятида энг муҳим унсури ҳисобланади. Инновацион салоҳиятнинг ривожланиш даражаси бутун иқтисодиётнинг ривожланиш даражаси, мамлакат, минтақалар, хўжалик юритувчи

субъектларнинг тубдан янги технология ва маҳсулот (хизмат)ларни яратишга тайёр эканлигидан далолат беради.

Ҳозирги жамиятда маркетинг фаолияти самарадорлигини шартловчи омилларнинг таҳлили, тамойилларни ишлаб чиқиш, экспертиза қилиш – булар социологик тадқиқотларнинг методика ва техникадан фойдаланиш билан ҳал этилиши мумкин бўлган социологиянинг айримгина назарий ва амалий вазифалардир.

Тадқиқот дастури одатда қуйидаги масалаларнинг нисбатан муфассал ва яқунланган изоҳини ўз ичига олади:

- услубий қисми – муаммони шакллантириш ва асослаш, мақсади кўрсатиш, тадқиқот объекти ва предметини аниқлаш, асосий тушунчаларни мантиқий таҳлил қилиш (тушунчаларни операционализация қилиш), тадқиқот гипотеза ва вазифаларни шакллантириш;

- методик қисми – тадқиқ этилаётган йўналишларни аниқлаш, социологияга оид дастлабки ахборотларни йиғиш бўйича қўлланилаётган усулларнинг тавсифлаш, мазкур ахборотларни йиғиш кетма-кетлиги, уни компьютерда қайта ишлаш бўйича мантиқий чизмаларни ташкил этиш.

Дастур ишчи режа билан тўлдирилади, ушбу режада иш босқичлари, тадқиқотларни олиб бориш муддатлари тартибга келтирилади, зарур ресурслар баҳоланади.

Социологик тадқиқотларнинг ўзига хос

хусусияти танлама усулидан фойдаланиш ҳисобланиб, унинг моҳияти танлаш жараёнида объектнинг асосий хусусиятларни ҳар томонлама аниқлашдан иборат. Танлаш жараёни ижтимоий объектларнинг сифат тавсифлари ва белгиларининг ўзаро боғланганлиги ҳамда ўзаро бир-бирини шартланганлиги, шунингдек, унинг бир қисмини яҳлит бир бутуннинг микромоделли сифатида ўрганиш мақсадга мувофиқ эканлигига асосланган. Танлаш жараёни ҳодиса ёки жараёнларнинг хусусиятлари тўғрисида гипотезаларни текшириш учун иқтисоднинг энг самарали воситалардан бири ҳисобланади. Амалий социологияда бир бутун деб бош йиғиндиси (N билан белгиланади), яъни бутун тадқиқот объекти тушунилади. Танлаб олиш – бошқа йиғиндисининг бир қисмидир. Танлаш йиғиндиси ёки тадқиқ этилаётган йиғиндиси унсурлари респондентлар (сўралаётганлар) ҳисобланади. Танлаб олишни шакллантириш қоидалари шундайки, дастлабки босқичда тадқиқот бирлиги сифатида ҳар доим ҳам сўралаётганлар бўлмайди, аввал корхона, муассаса, кейин ўқув гуруҳлари, сўнг эса респондентлар танлаб олинади.

Эҳтимол (ихтиёрий) танлаб олиш “кат-

та сонлар қонуни”га асосланади, у статистика эҳтимоллиги тушунчаси билан боғланган.

Ижтимоий ҳодиса ва жараёнларни ўлчаш учун индикатор ёки шакалалар, яъни жавоб вариантлари қўлланилади. Одатда асосий шкалалар сони учта бўлади: номинал, ранг (тартиб) бўйича ва интервал. Номинал шкаласи кўпинча респондентнинг объектив белгилари (жинси, оилавий ҳолати ёки реал ҳаракатлари)ни ўлчайди.

Социологияда ўлчаш респондентларнинг у ёки бу ашё ёки инсонга нисбатан изоҳлаб берадиган субъектив индикаторларга асосланган. Ранг бўйича шкаласи қатъий тартибда энг юқори қийматдан энг қуйи қийматгача жойлаштирилади. Баҳолаш учун фойдаланилаётган ранг бўйича шкаласи симетрик ҳолда жойлаштирилади. Ижобий қийматга эга бўлган кўрсаткичлар сони салбий қийматга эга бўлган кўрсаткичлар сонига тенг, улар ўртасида эса нейтрал (нол қийматга эга бўлган) кўрсаткич жой олади.

Ечилаётган масала ва қабул қилинаётган методикага қараб қуйидаги социологик тадқиқотлар турларини фарқлайди (1-жадвал)

1-жадвал

Социологик тадқиқот турлари[5]

Мақсад	Назарий-амалий, Амалий	
Вазифалар	Қидириш (пилотли), Изоҳли, Таҳлилий, Тажрибали, Лойҳа-муҳандислик	
Объект	Монографик, Таққослама	
Даврийлиги	Бир марталик Такрор бўладиган	Панелли, Трендли, Лонгитюдли, Мониторингли, Когортли
Олиб бориш муддати	Узоқ муддатли, Ўрта муддатли, Қисқа муддатли, Экспресс-тадқиқотлар	
Миқёс	Халқаро, Умуммиллий, Минтақавий, Тармоқлар, Локал	

Қўйилган мақсадларга қараб тадқиқотлар назарий-амалий (ижтимоий тизимлар ривожланишининг умумий тенденцияларни тадқиқ этиш, уларда рўй бераётган қарама-қаршиликларни таҳлил қилиш, уларни ҳал этиш услуб ва усулларни, яъни умумий назарияни ишлаб чиқишга қаратилган) ва амалий (оптимал бошқарув қарорларни қабул қилиш мақсадида аниқ ижтимоий муаммолар билан боғлиқ) тадқиқотлар бўлиши мумкин.

Ижтимоий ҳодиса ва жараёнларни аниқ эмпирик тадқиқот усулларининг рангбаранглигини таҳлил қилишда шунини таъкидлаш лозимки, ушбу усулларнинг ҳар бири ўз устун ва заиф томонларга эга ҳамда фақатгина ижтимоий объектларни ўрганиш бўйича турли усуллардан уйғунлашган ҳолда фойдалангандагина ўрганилаётган объект-

лар ҳақида тўлиқ ва ишончли билимларни олиш мумкин. Ҳар бир аниқ тадқиқот учун усуллар тўпламини танлаб олиш ўрганилаётган объектининг ўзига хос хусусияти, социолог ёки социологик гуруҳнинг имкониятлари, амалга оширилаётган лойиҳанинг мақсад ва вазифалари билан белгиланади.

Иқтисодий сиёсат чора-тадбирларни амалга ошириш ва стратегик режаларни ишлаб чиқиш бўйича замонави амалиётчилар унинг иқтисодий ривожланиши учун инновацион жараёнларнинг аҳамиятлилигини кўрсатади. Республика ва ҳудудлар даражасида инновацион салоҳиятни таҳлил қилиш инновацион соҳада у ёки бу ўзгаришларнинг истиқболлилиги ва устуворлигини баҳолаш, уларнинг аниқ бир ҳудудга мослаша олиш даражасини ҳамда аҳоли томонидан уларга бўлган муносабатлар тавсифини

прогноз қилиш.

Шу муносабат билан тадқиқотнинг асосий вазибалари қуйидагилар ҳисобланади:

- Ўзбекистон Республикаси минтақалари аҳолиси ва хўжалик субъектларининг ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларда инновацияларга бўлган муносабатини аниқлаш;

- иқтисодий соҳасида хўжалик субъектларининг инновацион ҳаракатининг асосий стратегияларни ажратиб олиш ва изоҳлаб бериш;

- минтақа инновацион салоҳиятининг ўзаришига таъсир этувчи Ўзбекистон Республикаси аҳолиси ва хўжалик субъектларининг ҳаракат тавсифларини аниқлаш;

- истиқболда минтақада инновацияларнинг ёйилишига хизмат кўрсатадиган ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-демографик ресурсларни таҳлил қилиш;

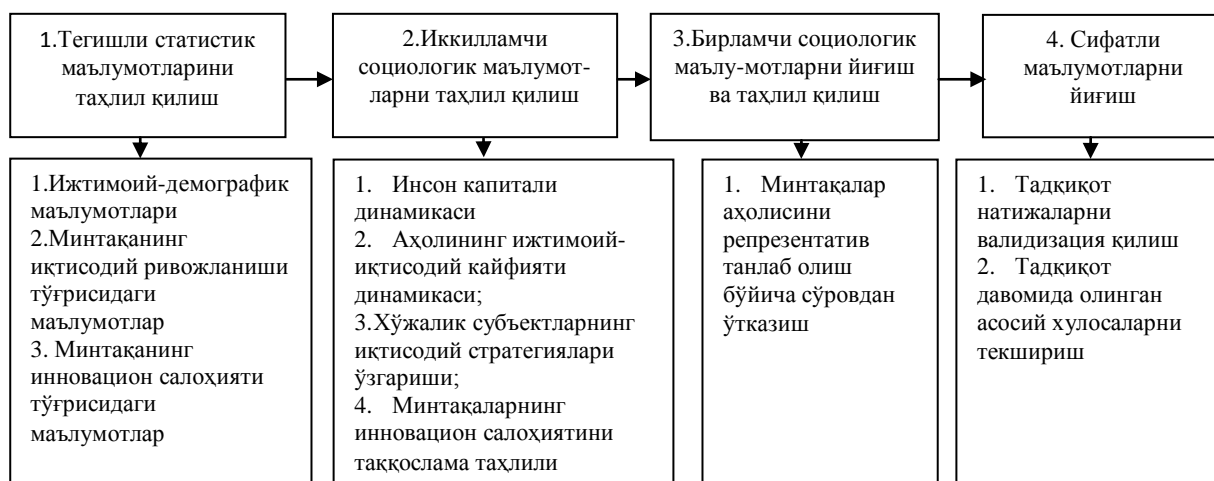
- Ўзбекистон Республикаси инновацион салоҳиятининг ривожланишида минта-

қавий фарқларининг аҳамиятлилигини баҳолаш.

Агар минтақанинг инновацион салоҳиятни баҳолаш бўйича тадқиқотлар тизимли равишда олиб борилса, тасодифий тавсифга эга бўлмаса ҳамда турли маълумот манбаларини қамраб оладиган бўлса, улар самарали амалга оширилади.

Мазкур тадқиқотларнинг ахборот манбалари статистик (тармоқ ва тармоқдан ташқари) ҳисобот маълумотлари ва ўрганиш (анкеталаш, сўровнома, аҳолининг фокус-гурӯҳлари ва бошқа) натижалари ҳисобланади.

Тадқиқотни олиб бориш учун тадқиқотнинг услубий архитектураси ишлаб чиқилган бўлиб, у ҳам статистик маълумотларнинг иккиламчи таҳлил, ҳам бирламчи социологик маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилишни ўз ичига олади (1-расм).



1-расм. Минтақанинг инновацион салоҳиятни баҳолаш учун бирламчи маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш тузилмаси

Манба: Илмий адабиётларни умумлаштириш асосида муаллиф томонидан тузилган

Минтақаларни танлаб олиш мезонларида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини ҳисобга олган ҳолда минтақалар типологиясига амал қилиш мумкин. Бу иерархик типологияси бўлиб, у минтақаларни маконда иккита табақаллаштирилган белгилари (иқтисодий ривожланиш даражаси ва ҳудудий инновацион тизимнинг ривожланиш даражаси) бўйича жойлаштиради.

Минтақалар даражасида инновацион ҳаракат стратегиялари тўғрисидаги мазмунли хулоса олиш учун социологик маълумотларни миқдорий таҳлил қилиш, асосий инновацион гуруҳларни ҳамда уларнинг ҳаракат стратегияларини аниқлаш амалга оширилади.

Бунигн учун қуйидаги миқдорий социология усуллари қўлланилиши мумкин:

- анкета саволлари бўйича частотали тасимлашларни таҳлил қилиш;

- корреляцион таҳлил ёрдамида ўзаро алоқаларни таҳлил қилиш ва ўзгарувчилар ўртасида статистик аҳамиятга эга бўлган алоқаларни ажратиб олиш;

- бир омилли дисперсия таҳлили усули билан ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқлигини таҳлил қилиш;

- омиллий таҳлил усули билан кўрсаткичлар дисперсиясига таъсир кўрсатувчи яширин ўзгарувчиларни аниқлаш;

- кластер таҳлил усули билан маълум-

мотлар массивининг тузилмасини таҳлил қилиш.

Хулоса қилиб шунини таъкидлаш мумкинки инновацион фаоллик минтақалар даражасида ҳудудларнинг инновацион салоҳиятидан самарали фойдаланиш асосида ҳудуд-

нинг рақобатбардошликни ошириш омили ҳисобланади. Ҳозирги шароитда фан ва инновацион фаолият ютуқларидан кенг фойдаланилиши минтақаларнинг барча жабаҳларни изчил ва барқарор ривожланишининг энг муҳим омилига айланмоқда.

Манба ва адабиётлар руйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29-ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5264-сонли Фармони.
2. Москвина О.С. Инновационный потенциал как фактор устойчивого развития региона / Вологодский научно-координационный центр ЦЭМИ/РАН//URL:http://www.vssc.ac.ru/newsite/jou/30/art30_02.php(дата обращения 08.04.2011).
3. Alekseev S.G. Integrated assessment of innovative capacity of the region // *Problems of modern economy*. 2009. № 2(30). Рр. 49–56.
4. Глобальный инновационный индекс: методология расчета [Электронный ресурс]. – URL:02.10.2009). Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. Прикладная социология. М., 2004, с.54.

ИНВЕСТИЦИЈАВИЙ САЛОҲИЯТ ТУЗИЛМАСИ ВА УНИ ШАКЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Тиллаева Барно Рамизитдиновна – ТДТУ, мустақил изланувчи

Аннотация: “Инвестициявий салоҳият” тушунчасига турли хил назарий ёндашувлар таҳлил қилинган, инвестициявий жозибадорлик, инвестиция муҳити ва инвестициявий салоҳият мезонларининг ўзаро боғлиқлиги ва ўзига хослиги кўрсатиб берилган. Инвестициявий салоҳият кенг қўламли ҳодиса сифатида кўриб чиқилган. Инвестициявий салоҳият тузилиши таркибий элементлари ва ҳўжалик тизимининг даражаси бўйича таҳлил қилинади.

Таянч сўзлар: инвестициявий салоҳият, инвестициявий салоҳият тузилиши, инвестициявий жозибадорлик, инвестиция муҳити, инвестиция жараёнининг омиллари.

Аннотация: Проанализированы различные научные подходы к категории “инвестиционный потенциал, определены особенности и взаимосвязь критериев инвестиционного потенциала, инвестиционной привлекательности и инвестиционного климата. Инвестиционный потенциал рассмотрен как масштабное явление. Структура инвестиционного потенциала проанализирована по структурным элементам и уровню экономической системы.

Ключевые слова: инвестиционный потенциал, структура инвестиционного потенциала, инвестиционная привлекательность, инвестиционный климат, факторы инвестиционного процесса.

Abstract: Approaches to the concept “investment potential” are revealed, specifics and interrelations of investment potential, investment appeal and investment climate are shown. Investment potential is considered as the multidimensional phenomenon. The structure of investment potential on substantial elements and levels of economic system is analyzed.

Keywords: investment potential, structure of investment potential, investment appeal, investment climate, factors of investment process.

Кириш. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон олдида ўзининг кўламлари бўйича иқтисодий ривожланишининг юқори суръатларини таъминловчи кенг қўламли вазифалар мавжуд. Жаҳон иқтисодиёти конъюктурасининг ўзгарувчанлиги билан боғлиқ бўлган мураккаб шароитда, макроиқтисодий барқарорлик ва мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш каби стратегик вазифалар қўйилди. Иқтисодиётни модернизациялаш, тузилмавий ўзгаришлар, ишлаб чиқаришни техник ва технологик қайта қуроллантириш, аҳоли фаровонлигини ошириш бўйича устувор йўналишлар инвести-

циявий жараёнларни фаоллаштиришнинг янги манбалари ва имкониятларини излаб топиш ҳамда унга мувофиқ иқтисодий ўсишнинг юқори кўрсаткичларига эришишни талаб этади[1].

Жаҳон конъюктурасининг узлуксизлиги ва тизимли ўзгариши, геосиёсий ҳавф ва таҳдидларнинг ўсиб бориши, жаҳон иқтисодиётида рақобатнинг ошиши, инвестиция фаолиятининг барқарор эмаслиги инвестиция сиёсатини, унинг назарий-методологик асосларини тубдан қайта англашни, инвестициявий салоҳият, унинг шаклланиш механизми, бозор элементларининг ўрни ва